

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 7.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport keretében
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében

A borítón:
Jelmeztervek Csokonai Vitéz Mihály *Tempefői c. vígjátékához*
(vízfestmény, 1809 körül)
Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Könyvtára, K 90, belső címlap

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

S. SÁRDI MARGIT

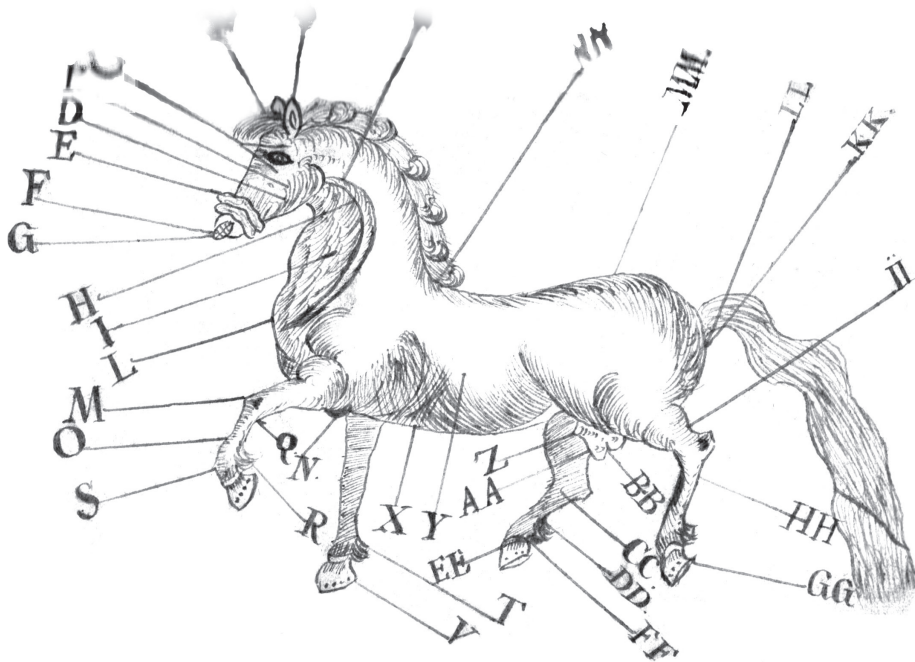
Bűbájok és varázslatok egy XVIII. század végi orvosló kéziratban

Az Attraktor Kiadó a közeljövőben adja ki Intra Hungariam sorozatának következő, tizenhetedik darabját, az *Állatokat és embereket gyógyító fortélyok* című kötetet.¹ A kézirat, amelynek anyagát a kötet tartalmazza, magántulajdonban van, így a kiadás lesz a módja annak, hogy anyagát az olvasók megismerjék.

A kézirat több tekintetben érdekes, sőt szokatlan. Részben igen gazdag gyűjtés (több mint 600 lap, közel 1600 recept), részben igen szépen készült írásmű (szép vonalú, díszes betűkkel írva, a lapok keretezve, számozva, a címek nagyobb betűkkel, középre rendezve), benne még egy állatorvosi ló is fölbukkan, egy szépen rajzolt lófigura, rajta a megvágható erek jelölésével; magyarázatukat a szöveg tartalmazza. Némiképp tudatos gyűjtésre vall, hogy több recept szövegében *némellyek így vagy úgy csinálják* megjegyzéssel a lejegyző megörökített más, eltérő eljárásokat is. A gyűjtött anyag meglepően egynemű; a saját használatra készült kéziratok vegyes anyagával ellentétben a gyógyító receptek és gazdálkodási tanácsok nagy száma mellett elenyésző a más témájú receptek aránya, s azok is inkább a kötet végén, az *Appendix*ben helyezkednek el. A kéziratíró sokszor igen alaposan, részletesen magyaráz, sokkal részletesebben, mint ahogy az ember önmagának ír; szinonimákat használ (pl. „metelni vagy vagdalni”, „amelly füvet sikárlófűnek híznak, s tálmosó fűnek is”), s olykor a hangja is mintha a nyilvánosságot célozná: „Vetésnek idején igyekezzék minden gazdaember, hogy...”, „Minden gazdaember, hogy üszög ne légyen a mezőn termő életében, igyekezzék azon, hogy...”. A könyv szokatlanul szép kivitelét, anyagának gazdagságát és relatív homogenitását talán a közzététel szándékával magyarázhatjuk.

Néhány forrását sikerült meghatározni. Tartalmaz egy részt (mintegy 80 receptet) az ifjabb Heltai Gáspár Regiomontanus-kiadásából (*Cisio, azaz az asztrológiai tudománynak rövid értelemmel való leírása*, Kolozsvár, 1592), amelyet a kiadó megtöltött egy lóorvosló, időjárás és asztrológiai hiedelmeket tartalmazó résszel. A mű 1797–1806 körül is megjelent (Pest, Landerer); a másoló alighanem e

1 *Állatokat és embereket gyógyító fortélyok. 18. század vége*, kiad. S. SÁRDI Margit, Intra Hungariam 17 (Budapest – Máriabesnyő: Magyarságkutató Intézet – Attraktor, 2020).

kiadásból használta föl a 44. részt (*Lovak betegségről való orvosságok*). Több recept végső soron Melius (Juhász) Péter *Herbárium*ából (Kolozsvár, 1578) származik, de nem közvetlen másolás eredménye. Az összeállító számos más kéziratot is használt, így például Horhy Miklósnak, a két Rákóczi György méhesmesterének művét (*Tractatus de apibus*, Várad, 1636); ennek magyar fordításai kéziratokban terjedtek, nyomtatásban csak 1866-tól jelentek meg a különböző kéziratok változatok. Ezen túl a szöveg szoros és bonyolult rokonságban áll több más, a sorozatban már kiadott orvosló kézirattal, elsősorban a XVIII. századiakkal (a legtöbb egyezés Tseh Márton *Miscellaneájával* és a *Madách–Rimay-kézirattal* mutatható ki, ezek szövege a sorozat 15. és 16. kötetében jelent meg), és több recept származik főúri közegekből, kettő bizonyíthatóan az Erdődyek udvarából.

A kézirat további érdekessége, hogy az emberorvosló receptekhez képest szokatlanul nagy az állatgyógyító receptek aránya (853/386). Ugyanígy, még a példátlanul gazdag anyaghoz képest is nagy, a százat meghaladja a bájoló imák, ráolvasások, varázscédulák és bűbajos cselekedetek száma. Alkalmaz evangéliumi szövegeket kórságos betegre; némelyik ráolvasás mellett ceruzával ott áll: „Ima”; a 307., 498. sz. receptek pedig címükben is imádságnak nevezik szövegüket. Ember gyógyulásáért való ráolvasást tíz recept tartalmaz; állatért mondanó szöveget tizenegy, de akad növényért szóló is.

Ízelítőül közlünk egy-két rövidebb ráolvasást:

166. Torokfájás

Föld édesanya, én teneked mondom, először annak a torkában erős pörös torok ereszkedik, torok gyékja, béka levelegje, nyak fogja, oszoljon, romoljon benne, meg ne maradhasson erős, pörös torok gyékja, béka levelegje, nyak fogja, disznó szakája, kelevénye oszoljon, romoljon Istennek hatalmából, Bódog Anya parancsolatjából. Amen.

267. Kőessökre olvasni

Ti gonosz felyhők, gonosz homályok, én tinéktek parancsolok az Úr Jézus Krisztusnak hatalmasságával, hogy a mi határunkba ne jöjjetek, mert a mi határunkban olly bor, búza terem, mint az Úr Jézusnak szent teste, vére, hanem menjetekek hegyekre, köveket reszegessetek, Istennek mondom tízparancsolatjával, Szentháromság hatalmasságával. Amen.

Számos varázsszövegű írást, cédulát ajánl gyógyításra, öt emberért, tizenkettő állatért íródott. Sokuk a veszettség ellen véd:

870. Dühössége ellen kutyáknak és marháknak

+ Kiron + Kirion + kapa + kapon + kapaton + In + Nomine + Patris + et + Filii + et + Spiritus + Sancti. + Amen +

Ezeket egy hosszú papiroson úgy kell írni, hogy egy sorba kiteljék a papiroson, egy-egy kutyával kenyérbe[n] megétetni. Másféle marhának is használ. Probatum.

1126. Dühösség ellen

Amelly első kenyeret tésznek a kemencében, azon kenyérnek felső héjjára írd ezen szókat:

+ Kyre + Kyrei + Catta + Catena + fera + fera + Sterack + Stereck + Ave + Maria + , és add megenni.

Sok recept célozza a gyógyítást bájoló cselekedetekkel (12), sok pedig a baj megelőzését szolgálja ugyanígy (40). A fegyverrel való bánásra is több bűvös eljárást ajánl (4). Olykor szűzleány fonálát vagy vizeletét kívánja meg a recept, máskor egyes tárgyakat kell a ló sörényébe-farkába befonni attól függően, a baj a ló elején vagy hátulján van.

Akadnak hasonlóságon alapuló gyógymódjai: gyomorfájásra farkasgyomor, kígyó ellen kígyóhagyma, sárgaság ellen sárga kakas, farkasfene ellen farkashús,

torokgyík ellen sárga gyík, torokfájásra farkasgége, tüdőbetegség ellen farkas-tüdő. Többször megkülönbözteti a gyógyító anyagot a betegek neme szerint, és férfinak hím, asszonnak nőstény állatból ír elő orvosságot (11). Még állat esetében is előfordul a nemek ilyen megkülönböztetése: „Herélt lónak vagy ménlónak kakas-, kanca lónak tyúkzúzából” .

Az alapvető emberi vágyakat kifejező bűbajos cselekedetek a Mattioli családból származó kéziratokban kezdettől gazdagon voltak képviselve; a kézről kézre adott receptek itt különösen megsaporodtak. Hat recept ajánl eszközt lakatnyitásra, fogságból való szabadulásra; öt a bátorság növelésére, a győzhetetlenségre; kilenc a fegyverforgatás sikerére; három receptben sok tanács a láthatatlanságra, ugyanennyi a szeretet kiváltására. Hat recept szól a megbabonázás kivédéséről, négy a mindent megtudás lehetőségéről. Vannak receptjei tűz és jégeső ellen, kincskeresésre, pénzlelésre, játékban való nyeresre, sőt a törvényben való sikeres szereplésre is.

E bájoló cselekedetek, cédulák és ráolvasások bizonyára az irodalom- és folklórtudomány művelőinek is érdekességet fognak jelenteni. Kedvcsinálóul lásunk végül néhány érdekes eljárást:

136. Fogságrúl

A fias бүдös babuknak fészkeben találsz egy kövecskét, azt hordozd nálad, minden rabságból kiszabadúlsz.

793. Hogy meg ne lássanak

Keress hollófészket: ha fiai vannak, akassz fel egyet, ha három leszen; ha több lesz, akassz fel kettőt a fészke eleibe erős madzaggal. A holló szégyenli, hogy ott függ, elmegy a tengerre, kilenced nap múlva visszajő, hoz egy követ, melyet a szájában tész, hogy ne lássák. Azután odamenvén kilenced napra, jól megjegyevén a fát és a holló fiának felakasztását, mert nem találja meg az ember; fel kell menni, le kell hozni a hollófiat, s keresni a szájában a követ. A nyelve alatt kell hordozni, senki sem lát. Probatissimum.

Item egérfészket keress, amelyben kilenc egérfiú volna, égesd meg mind, törd össze, hints[d] akárki eleibe, nem fogja látni, akármit elvihetsz.

Item a hollónak bal lábát és a szívét száraszd meg, igyál egy keveset borba[n] vagy vízbe[n], huszonnégy óráig senki sem fog látni.

Item keress бүдösbankafészket, és abban a fészekben keress; követ találsz benne, hordozd nálad, nem látnak.

Végül még a szeretet elnyerésére is van módszere:

929. Hogy minden embertől szerettedél

Írd ezen szókat [cédulára], és hordozd a nyakadon:

anaso, anoso, obatecus An, Apam, Efrat Eve.

Item a denevérnek vérével naptámadat előtt kenjed magadat: valakinek a kezdet nyújtod, mindenik fog szeretni.